

Inte ditt fel!

Att förebygga sexuell utsatthet

INNEHÅLL

4 Inledning

- 4 Sexuella övergrepp
- 5 Sexuell exploatering

7 Bemötande

- 7 Vuxnas bemötande
- 9 Jämnårigas roll

13 Vad innebär prevention?

19 Resursöversikt

- 19 Universell prevention – insatser som riktar sig till alla
- 26 Selektiv prevention – insatser för riskgrupper
- 32 Indikativ prevention – riktade insatser mot utsatta barn

39 Lokalt arbete som inspirerar

45 Referenser

47 Noter

Förord

År 2014 presenterade Sveriges regering en ny handlingsplan för skydd av barn mot människohandel, exploatering och sexuella övergrepp (skr. 2013/14:91). Åtgärderna i handlingsplanen ska leda till att öka kunskapen och effektiviteten i arbetet hos myndigheter och övriga relevanta aktörer för att skydda barn mot sådana kränkningar.

Denna vägledning, *Inte ditt fel!* är ett resultat av en av åtgärderna i handlingsplanen. Vägledningen ska vara en förebyggande åtgärd och öka kännedomen om risken för barn att bli utsatta för sexuell exploatering och hur man kan arbeta med unga som riskerar att bli eller har blivit utsatta för sexuell exploatering.

Inte ditt fel! riktar sig till dig som i ditt yrke eller ideella engagemang möter unga som kan ha utsatts för sexuella övergrepp eller unga som har sålt sex eller bilder av sig själva med sexuellt innehåll. Vägledningen syftar till att identifiera hur olika aktörer i ungas närmiljö, till exempel skolan, elevhälsan, fritidsledare, föreningsledare och socialtjänsten kan arbeta förebyggande. Den riktar sig även till dig som på ett strategiskt plan vill utveckla det lokala arbetet och de samverkansformer kring sexuell utsatthet bland unga som du ingår i.

Den grupp unga som vägledningen primärt handlar om är i åldern 13–18 år men många av de insatser som lyfts riktar sig till såväl yngre som äldre barn och unga.

Tanken med *Inte ditt fel!* är att den ska vara en resurs för dig som arbetar med unga och ge en översikt av de stöd som finns att tillgå i arbetet mot sexuell exploatering.

Eva Theisz, vikarierande generaldirektör,
Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor

Inledning

Lina blev våldtagen av sin pojkvän när hon var sexton år. Lina skäms och vill inte berätta för någon. Men det som framför allt hindrar henne att anmäla är att pojkvännen hotat med att sprida de nakenbilder han tagit av henne om hon avslöjar vad han gjort.

Sjuttonåriga Max utsattes för övergrepp av en äldre kusin redan i förskoleåldern. Kusinen satt barnvakt och Max gjorde bara som han sa, men minnena sitter kvar och han börjar förstå att det var fel. När Max kontaktas av en man som erbjuder honom pengar för att ha sex går han med på det.

Fjortonåriga Jasmin blev smickrad och glad när hon fick fina kommentarer om den bild hon lagt ut på Facebook. När hon fick frågan om att skicka bilder på sina nakna bröst gjorde hon det. Jasmin kontaktas av fler män och tar emot ersättning för att sända bilder.

Sexuella övergrepp

Sexuella övergrepp mot barn innefattar många olika sorters utsatthet. Fallen ovan är fiktiva men skulle likväl kunna spegla verkligheten. Enligt FN:s Barnrättskommitté innefattar sexuella övergrepp och sexuellt utnyttjande av barn:

- Att stimulera och tvinga ett barn att delta i någon olaglig eller psykiskt skadlig sexuell aktivitet.
- Att avvända sig av barn för kommersiellt sexuellt utnyttjande.
- Att använda sig av barn för framställning av ljud eller visuella bilder av sexuella övergrepp på barn, barnprostitution, sexuellt slaveri, sexuellt utnyttjande i samband med resor och turism, olaglig handel (inom och mellan länder) och försäljning av barn för sexuella ändamål och tvångs-äktenskap; många barn upplever sexuell mobbing som inte åtföljs av fysiskt våld eller tvång men som ändå är psykiskt påträngande, exploaterande och traumatisk.

(FN:s kommitté för barnets rättigheter 2014)

Bakom varje polisanmälan om sexuella övergrepp döljer sig en unik historia. Men det är bara en liten andel av vålds- och sexualbrott mot barn som polisanmäls. Anonyma enkätundersökningar visar att de flesta barn som utsatts för våld eller övergrepp berättat för någon, men mindre än vart tionde barn berättar för någon professionell. Mörkertalet för sexuella övergrepp mot barn är därmed mycket stort (Socialstyrelsen 2013).

Allt fler våldtäkter mot barn har anmälts till polisen sedan mitten av 1990-talet och särskilt sedan 2004. En förklaring till ökningen är att lagstiftningen förändrats så att fler handlingar rubriceras som våldtäkt, en annan är ökad anmälningsbenägenhet, men Brå utesluter inte att fler barn än tidigare faktiskt utsatts för grova sexualbrott (Brottsförebyggande rådet 2011).

I de polisanmälda våldtäkterna mot barn under tolv år är det nästan alltid någon som känner barnet som är misstänkt. För tonåringarna ser det annorlunda ut. Det är mindre vanligt med förövare i familjen eller släkten, men vanligare med vänner

eller bekanta. Många förövare är pojkvänner, före detta pojkvänner eller personer som offret träffat via internet. Det är också betydligt vanligare med främlingar som förövare. För unga över 15 år är den misstänkte förövaren en tidigare okänd person i en tredjedel av fallen (Brottsförebyggande rådet 2011).

Sexuell exploatering

Sexuell exploatering är ett samlingsbegrepp och inte ett eget brott. Det kan handla om barn som får ersättning för sex eller om barn som säljs av andra, det kan också handla om spridning av barnpornografi.

Av svenska tonåringar uppger 1,5 procent att de någon gång fått ersättning för sex när de tillfrågats anonymt, och det är vanligare bland killar än bland tjejer. Andelen unga som fått ersättning för sex mer än fem gånger var 0,3 procent (Priebe & Svedin 2009a).

Att unga lägger ut sexuellt material av sig själva på internet är inte särskilt vanligt. Det är mellan

90 och 95 procent av ungdomarna som aldrig har gjort det. Däremot har många fler varit med om att någon försökt få dem att prata sex, skicka avklädda bilder eller göra något framför en webbkamera mot deras vilja. 2,4 procent har fått sexiga bilder eller filmklipp spridda på internet mot sin vilja. Unga hbtq-personer har i högre grad än andra utsatts för olika typer av sexuell exploatering (Priebe & Svedin 2009b).

De unga som säljer sex skiljer sig som grupp markant från andra unga genom att ha en problematisk livssituation inom flera områden. Många har en negativ självbild, psykisk ohälsa, ett sexualiserat beteende och problem med att sätta gränser. Det är vanligare att de utsatts för hot och våld i familjen och har högre drog- och alkoholkonsumtion. Sambandet mellan att ha varit utsatt för sexuella övergrepp och att sälja sex är mycket starkt (Ungdomsstyrelsen 2009a).

Det finns alltså tydliga grupper som löper större risk att utsättas för sexuell exploatering än andra grupper.

BEMÖTANDE

Bemötande

Kunskap om den verklighet som unga lever i och nyfikenhet kring hur de resonerar kring de utmaningar som den innebär för dem är otroligt viktigt när vuxna möter barn och unga i samtal om sex, gränser och de normer som påverkar dessa. Vid sidan av detta är ett bra bemötande nödvändigt för att såväl förebyggande som behandlande insatser ska bli bra. Att prata med barn och unga om sexuella övergrepp, att sälja sex och om sexuell utsatthet på internet kan upplevas som svårt och något som vuxna helst avstår ifrån. Det är dock väldigt viktigt att vi gör det på ett bra sätt där vi är lyhörda för barns och ungas behov.

Hur vill då unga bli bemötta av vuxna som de möter i skolan, på sin fritid eller i behandlande insatser? För att få en bild av detta har vi frågat barn och unga själva.¹ Skulle de vända sig till någon vuxen utanför familjen om de har frågor eller tankar om sexuella övergrepp, att sälja sex eller om jobbiga sexuella grejer på nätet? Vad tycker de att vuxna ska tänka på om de eller någon annan ung person tar steget och pratar om det? Hur skulle de inte vilja bli bemötta? Och hur skulle de själva prata med en kompis om frågan? Ett bra bemötande är inte något som enbart gäller vuxna som möter unga utan det är även något som vi måste stötta unga själva att utveckla gentemot varandra.

Vuxnas bemötande

När vi frågade barn och unga om de skulle vända sig till någon vuxen utanför familjen med frågor eller tankar om sexuella övergrepp, att sälja sex eller jobbiga sexuella grejer på nätet svarade knappt hälften (42 procent) att de kan tänka sig att vända sig till en vuxen utanför familjen, exempelvis till en skolsköterska, kurator, ungdomsmottagning, lärare, psykolog, tränare, föräldrar eller personal på fritidsgården.

Drygt hälften (58 procent) svarade att de inte skulle vända sig till någon utanför familjen, främst på grund av bristande tillit och oro över hur de vuxna skulle reagera.

”Inte på grund av att man inte litar på personerna, utan för att man skäms. Man skäms över att blivit utnyttjad och inte kunnat stoppa det så man blivit våldtagen.”

”Detta är alldeles för stängt och gömt ämne i Sverige, framför allt bland unga. Ingen tänker på det och om du gör det så är du konstig eller äcklig. Vi måste lyfta fram detta, att det är ett problem, att det försiggår och att det finns hjälp att få! Jag hade därför inte pratat med någon utanför familjen förmodligen för att jag inte hade haft något mod till det. Det är ju ingenting man ’ska’ nämna.”

”Det känns inte bra att prata om sånt med vuxna. Det är mer bekvämt och känns tryggare att prata om det med en nära vän.”

Frågan om skuld och skam och rädslan för att bli dömd är det som återkommer tydligast bland enkätsvaren och sannolikt det som utgör en tröskel för att söka stöd och hjälp hos vuxna. Inte minst är det viktigt att vuxna tänker på hur de själva reagerar i ett samtal.

”Att inte döma om den unga personen gjort något av dom här sakerna. Personen skäms troligtvis redan, så det första en vuxen ska tänka på är att inte döma den unga personen innan den vuxna vet hela historien.”

”Att inte döma, att försöka att inte reagera för mycket, även om det man berättar eller frågar är konstigt eller extremt så ska man bete sig som om det inte är annorlunda.”

”Att absolut inte vara dömande! Att fråga personen frågor så att man verkligen pratar om det för annars är det lätt att personen bara säger hälften eller utelämnar vissa saker för att hen tycker det är pinsamt. Den ska också tänka på att säga 'det var inte ditt fel' för de tror man oftast.”

”Jag skulle vilja bli bemött på ett sätt där läraren eller den vuxne inte dömer en eller visar tecken på att de tycker att man är äcklig.”

Att ha möjlighet att vara anonym lyfts av några unga. Möjligheten till anonymitet kan sänka tröskeln för att ta kontakt och våga fråga eller berätta något. Kanske leder det till en personlig kontakt så småningom. Alla unga upplever inte heller att det finns vuxna som de är trygga med i sin omgivning, vilket gör att anonymitet i olika chattstöd på internet kan vara en väg att gå:

”Om jag har frågor eller tankar om dessa saker så skulle jag hellre söka på internet efter svar än att fråga någon vuxen.”

”Jag gillar inte att prata om jobbiga saker irl för övrigt så då skulle det bara bli ännu jobbigare.”

”Jag skulle främst vända mig till någon sida på internet där man kan få svar på sina funderingar eftersom att man kan vara anonym och det är inte lika jobbigt att fråga genom skrift som att sitta öga mot öga med en person.”

Flera av de som svarat tycker det är viktigt att den vuxne tydligt tar ställning och talar om att det inte är den unges fel.

”Att säga att det är fel, väcka personen och berätta att det inte ska gå till så.”

”Har man råkat ut för något tror jag att man känner skam/skuld och då skulle jag vilja prata med någon som tydligt signalerar att det inte var mitt fel.”

Men alla håller inte med. Flera unga tycker tvärtom att vuxna inte ska vara de som bestämmer hur allvarlig händelsen är.

”Dom säger hela tiden att man blivit utnyttjad, fast man har gjort det frivilligt. Lägg av att trycka ner en och göra grejen så allvarlig”.

Det sista citatet ger även en bild av komplexiteten kring frågor om sex, nyfikenhet och övergrepp under tonårstiden. Övergrepp är allvarligt

men var gränsen går riskerar att suddas ut när man som ung kanske själv är nyfiken på sexuella relationer, söker bekräftelse och självförtroende och på eget initiativ tar en kontakt som kan komma att leda till ett övergrepp.

Även om det finns mycket som går igen och som upprepas i svaren, så finns det också individuella skillnader. Alla unga vill inte bli behandlade eller bemötta på samma sätt. Några av de som svarat i vår enkät tycker att det är jobbigt med för många frågor, andra vill att de vuxna ska fråga. Några vill att de vuxna ska följa upp det man pratat om, andra vill att man ska låta bli. Det innebär att vuxna måste vara beredda att anpassa sig till varje individ de möter. Genomgående är dock att unga inte vill att vuxna ska skuldbelägga eller döma och att de inte vill möta vuxnas negativa reaktioner som förtvivlan, avsky eller moraliska ställningstaganden. Det kan vara svårt nog för en ung person som utsatts för sexuella övergrepp att prata om det, då är det viktigt att inte dessutom behöva ta hand om den vuxnes reaktioner.

Jämnårigas roll

När barn och unga utsatts för övergrepp påverkas de starkt, men också människor runt om påverkas. Familj, släktingar, vänner och personal berörs. Många gånger är det dock enbart jämnåriga som känner till vad som skett. De flesta tonåringar som utsatts för övergrepp anförtror sig till en jämnårig vän eller till sin partner. Därefter kommer mamma och pappa. Knappt var tionde uppger att övergreppen anmälts (Priebe & Svedin 2009a). Det innebär att många tonåringar ensamma bär på ett stort ansvar och många gånger också på mycket oro för den som utsatts.

När vi frågade unga hur de skulle agera mot en jämnårig som berättar att hen blivit utsatt för övergrepp, sålt sex eller har varit med om andra jobbiga sexuella grejer på nätet handlar svaren mycket om att lyssna, förstå och stötta. Unga beskriver att de själva skulle vilja förmedla lugn och trygghet:

”Jag skulle ta det sakta, få min vän att förstå att hon kan lita på mig på ett lugnt och förstående sätt.”

Många skulle vilja hjälpa sin kompis att prata med en vuxen, söka hjälp eller anmäla:

”Jag skulle lyssna och sedan tvinga min kompis att anmäla det, vad som än hände. Jag skulle även kontakta en kurator eller liknande, berätta för hens föräldrar/närstående vuxna och jag skulle förklara för hen och visa på nätet att hen inte är själv i detta för någonting av det viktigaste är att veta att du inte är själv i att ha blivit utsatt.”

Andra svarar att de inte vet vad de skulle göra, att de inte skulle prata med sina kompisar om ämnet eller beskriver att det skulle vara svårt:

”Jag tror först att jag skulle vara lite blyg med det, kanske typ skämta bort det. Men jag skulle absolut lyssna på det hen berättar och svara 'efter egen förmåga'.”

Några beskriver att egna erfarenheter hjälper dem att veta vad som behövs i situationen:

”Jag skulle självklart ställa upp hur mycket som helst. Jag vet hur det är när man känner sig ensam. Men hur som helst så skulle jag be han/hon lugna ner sig ett tag och söka efter hjälp! Om det finns hjälp varför slösa bort sin tid som jag gjort förut.”

Tonåringar begår också övergrepp mot jämnåriga. Sexuella trakasserier och bristande respekt för andras kroppsliga integritet är något som är vanligt i skolmiljön och som måste tas på allvar. En nolltolerans mot sexuella trakasserier och kränkningar är en viktig förutsättning också för att förebygga allvarligare övergrepp.

När frågor om sex och samlevnad tas upp är det viktigt att beröra vad som okej, men också vad som är ett brott. Information om sexuella övergrepp till barn och unga kan stärka dem och göra att de vågar anmäla. Men lika viktigt är att det kan förhindra att unga själva begår övergrepp. För många unga är det inte självklart var gränsen för ett övergrepp går. Vad är brottsligt? Att tjata sig till sex, att ha sex med någon som är full eller drogpåverkad, att fotografera eller filma, att lägga ut bilder på andra, sexuella kränkningar och trakasserier är exempel på områden där unga kan ha dåliga kunskaper om var gränsen går för vad som är lagligt. Osäkerhet om var gränsen går kan göra att unga låter bli att anmäla, men också att de själva går över gränsen och utsätter någon för övergrepp.

Förebyggande arbete mot sexuella kränkningar och övergrepp kan vinna på att inte handla om frågeställningar kopplade till att vara en potentiell förövare respektive ett potentiellt offer. Detta riskerar att unga känner sig ifrågasatta då de inte kan identifiera sig med rollen och insatsen i sig blir utan effekt. Förebyggande insatser som i stället sätter fokus på åskådaren, det vill säga den som står bredvid, har visat sig nå större framgång i att förändra attityder och beteenden. Ett åskådarperspektiv kan innebära att diskutera vad man kan göra eller säga när en kompis betar sig kränkande eller när en kompis berättar att denne blivit utsatt för en kränkning (Ungdomsstyrelsen 2013).

PREVENTION

Vad innebär prevention?

Enligt barnkonventionen (1989) har alla barn rätt att skyddas från alla former av våld, övergrepp, vanvård och utnyttjande och det är de undertecknande staternas ansvar att se till att ett sådant preventivt eller förebyggande arbete finns. De mänskliga, sociala och ekonomiska konsekvenserna av att inte gå med på barnens rätt till skydd är både enorma och oacceptabla. Det handlar om direkta kostnader som sjukvård eller rättsliga och sociala insatser. Indirekta kostnader kan omfatta bestående skador eller funktionsnedsättning, psykologiska kostnader eller andra effekter på barnets livskvalitet, tillfälliga eller varaktiga avbrott i barnets utbildning och produktivitetsförluster i barnets fortsatta liv. FN:s Barnrättskommitté utgår från det grundläggande antagandet "*Inget våld mot barn är motiverat och allt våld mot barn kan förebyggas*" (FN:s kommitté för barnets rättigheter 2014, s. 23).

Barnrättskommittén berör särskilt barnets rätt att bli hörd i våldssituationer. Kommittén uppmanar konventionsstaterna att rådgöra med barn vid utveckling och genomförande av åtgärder i form av lagstiftning, strategier och utbildning för att ta itu med alla former av våld. Särskild uppmärksamhet bör ägnas åt att marginaliserade och missgynnade barn inte utestängs från att bli hörda. Barn bör konsulteras när man formulerar strategier om problemområden, och bör vara med när planer och program som är relaterade till dessa områden utformas, utvecklas och genomförs (FN:s kommitté för barnets rättigheter 2014).

Barns och ungas deltagande är viktigt för att utforma och genomföra alla åtgärder som ska förhindra sexuella övergrepp och sexuell exploatering. De är experter på sin egen livssituation och kan ge råd och synpunkter. Därför är det viktigt att utgå från hur de beskriver sin situation när man formulerar insatser.

Att tidigt börja med ett förebyggande arbete mot våld generellt, men även mot sexuellt våld specifikt, har visat sig vara viktigt för att förändra ungas attityder och beteenden. Att dessutom ha ett genusperspektiv i de insatser som genomförs är också en viktig komponent för att nå förändring. En anledning till varför ett genusperspektiv på förebyggande insatser mot kränkningar och våld är viktigt kan förklaras med att det finns ett samband mellan ungas attityder till maskulinitet och jämställdhet och ungas attityder till våldsamma eller kränkande aktiviteter. Risken för att utöva en våldsamt eller kränkande handling är större för såväl killar som tjejer om de samtidigt instämmer i påståenden om stereotypa könsroller och i stereotypa påståenden om maskulinitet/femininitet (Ungdomsstyrelsen 2013).

Att nå framgång med ett lokalt förebyggande arbete handlar dock inte enbart om vilka insatser som görs utan även om hur de görs. Förebyggande arbete har större framgång om det sker i samverkan mellan flera aktörer, sker på samtliga tre preventiva nivåer², har en kontinuitet och utgår från kunskap om det problem som föreligger (Ungdomsstyrelsen 2010).

Universell prevention

är förebyggande insatser som riktar sig till alla. Insatsen tar inte hänsyn till hög- och lågriskgrupper utan syftet är att främja en positiv utveckling. Exempel på universell prevention kan vara information i medierna, förebyggande arbete i skolor som riktar sig till alla elever eller annat informationsmaterial som sprids brett.

Selektiv prevention

är förebyggande insatser som riktar sig till undergrupper som har förhöjd risk att utsättas. Riskgrupper för att utsättas för sexuell exploatering är till exempel barn som tidigare utsatts för sexuella övergrepp eller våld i hemmet, tonåringar i hbtq-gruppen och barn som är placerade utanför det egna hemmet.

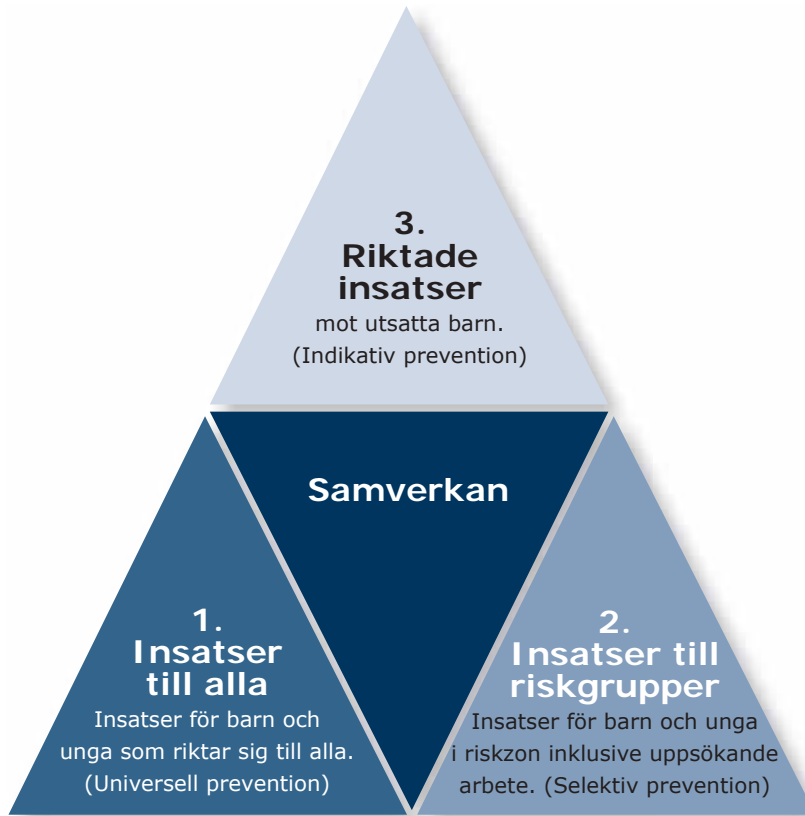
Indikativ prevention

är insatser som riktar sig till personer som redan har utvecklat ett riskbeteende eller finns i en riskmiljö. Det kan handla om påföljder eller behandlingsprogram för gärningspersoner och om stöd och behandling för redan utsatta barn och unga. Genom sådana insatser kan man förhindra att barn utsätts på nytt.

Mycket förebyggande arbete är allmänpreventivt. En god levnadsstandard, välfungerande hälso- och sjukvård, skola och elevhälsovård, föräldrautbildningar och fritidsaktiviteter för tonåringar kan tänkas motverka även sexuella övergrepp. Ett sätt att beskriva det förebyggande arbete som inte är allmänpreventivt är att dela upp det i tre olika nivåer: universell prevention, selektiv prevention och indikativ prevention.

Det innebär att denna vägledning och det förebyggande arbetet behöver fokusera på alla tre nivåerna. Den första nivån når en stor mängd individer. Den tredje nivån når få individer men kräver ändå stora resurser.

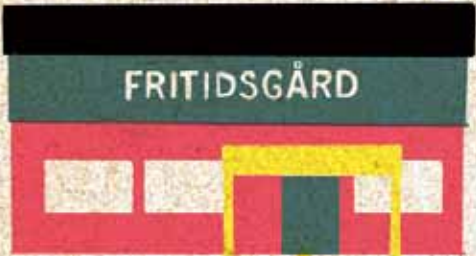
Samverkan är en central del i att få det förebyggande arbetet att fungera och få de tre preventiva nivåerna att samspela med varandra. För att få till ett sammanhållet lokalt arbete mot sexuell exploatering måste fungerande lokala samverkansformer identifieras. Det kan handla om barnahus, samrådsgrupper, samverkansgrupper mellan polis, skola och socialtjänst, lokala brottsförebyggande råd, föreningslivet med mera. I första hand bör man bygga på redan existerande samverkansformer.

Samverkan för att förebygga sexuella övergrepp och sexuell exploatering är komplex, många olika aktörer kan tänkas delta. Skola, utredande socialtjänst, polis och åklagare, stödverksamheter inom socialtjänsten (inklusive stödcentra för unga brottsoffer), behandlingsverksamheter (inklusive BUP och ungdomsmottagning) bör finnas med. Även fritidsverksamheter, föreningsverksamheter och ideella organisationer kan ingå. För barn som utsatts för sexuella övergrepp kan följderna av övergreppen göra att de får svårare än vanligt att fungera i sociala relationer eller i inlärningsituationer.

Var befinner sig din verksamhet i triangeln?

I vilka trianglar finns dina samarbetspartner?

En fungerande samverkan kan motverka de negativa följderna. Om barn och föräldrar samtycker är det ofta värdefullt att skolan får stöd i bemötandet av socialtjänst eller BUP. För socialtjänst och BUP är de observationer som görs i skolan i sin tur viktiga för bedömningen av barnet och fortsatta insatser. För utsatta barn och deras familjer är det värdefullt att få samlad information från de olika aktörerna istället för att få information från var och en.

I *Strategi för samverkan* (Myndigheten för Skolutveckling, Rikspolisstyrelsen & Socialstyrelsen 2007) ges en rad exempel på samverkan kring tidiga insatser för barn och unga som riskerar att fara illa. Man betonar också vikten av att kommunerna behöver bygga upp en struktur för samverkan på alla ledningsnivåer för övergripande barn- och ungdomsfrågor, både generella och specifika. Men oftast krävs samverkan mellan flera aktörer för att kunna ge ett heltäckande stöd. Det finns oftast

lokala samarbetsformer av olika slag, till exempel mellan skola, polis och socialtjänst, men även dessa etablerade strukturer behöver utarbeta rutiner för att särskilt hantera frågor som rör sexuella övergrepp. Exempel på samverkan kring insatser för att förebygga sexuella övergrepp och exploatering synliggörs i matrisen nedan.

Även om särskilda professioner behöver få kompetensutveckling som passar den egna yrkesutövningen kan det finnas en poäng med tvärprofessionell kompetensutveckling för att synliggöra andra professioners roll, främja fortsatt samverkan och säkerställa att de som ska samverka har en gemensam kunskapsbas. Barnahus, länsstyrelser, nationella myndigheter samt regionala eller lokala aktörer erbjuder ofta denna form av utbildningar. Läs exempel på hur utbildningsinsatser kan bedrivas både på kommunal och på regional nivå (s. 39–43).

Samverkan kring tidiga insatser <i>(från Strategi för samverkan)</i>	Särskilt för sexuella övergrepp
Gemensamma preventiva program och öppna, lättillgängliga verksamheter för barn, unga och föräldrar.	<ul style="list-style-type: none"> • Gemensamma informationsinsatser riktade mot barn och vuxna. • Universella våldsförebyggande program i skolan som inkluderar sexuella övergrepp. • Lättillgänglig första linjens psykiatri, Lättillgängliga stödverksamheter inom socialtjänsten.
Rutiner för ett aktivt och professionellt förhållningssätt i basverksamheter (förskola, skola, mödra- och barnhälsovård etcetera) när barn och unga riskerar att fara illa.	<ul style="list-style-type: none"> • Baskunskap om sexuella övergrepp till all personal. • Tydliga och uppdaterade rutiner för anmälan.
Tillgång till snabb konsultation från i första hand socialtjänst och barn- och ungdomspsykiatri.	<ul style="list-style-type: none"> • Konsultativa samråd inom ramen för barnahus. • Konsultationsteam från experter på sexuella övergrepp.
Rutiner för att upptäcka och agera när barn och unga befinner sig i riskmiljöer utanför hemmet.	<ul style="list-style-type: none"> • Samverkan skola/polis/socialtjänst. Lokala kartläggningar av riskmiljöer och de barn som vistas där.
Professionella nätverk för samråd och arbetsfördelning.	<ul style="list-style-type: none"> • Planeringssamråd på barnahus när barn misstänks vara utsatta för brott.

RESURSER

Resursöversikt

Genom tidigare handlingsplaner kring prostitution och människohandel har många utbildningsprogram, vägledningar, metodmaterial, webb-sidor, chattstöd med mera utvecklats inom ramen för såväl myndigheters som ideella organisationers verksamheter. I detta avsnitt finns tre tabeller som presenterar de resurser som kan vara ett stöd för dig som arbetar i verksamheter som möter unga. Metodutveckling sker idag ofta i projektform. Det är kunskap som är viktigt att ta tillvara, men det innebär också en utmaning för att skapa en heltäckande översikt som håller över tid och därför kan det finnas viktiga resurser som inte är omnämnda i tabellerna.

Tabellerna är indelade i de tre nivåer som nämnts tidigare:

1. universell prevention
2. selektiv prevention
3. indikativ prevention.

Universell prevention

– insatser som riktar sig till alla

Universellt förebyggande arbete mot sexuella övergrepp och sexuell exploatering kan handla om informations-spridning till barn och unga om frågan i sig men även information om vart de kan vända sig för att prata, ställa frågor och få råd och stöd. Det kan handla om attityd- och beteendeförändrande insatser generellt om exempelvis normer och jämställdhet där vi vet att det finns ett samband med utövande av kränkningar och våld (Ungdomsstyrelsen 2013).

Det kan också handla om information till professionella som möter unga så att alla har en grundläggande kunskap om vad sexuella övergrepp och sexuell exploatering av unga handlar om. Informationsinsatser till allmänheten i syfte att påverka attityder och öka kunskapen om frågan kan också ses som universellt förebyggande insatser.

Tabellen som följer syftar till att synliggöra olika exempel på resurser som finns för att aktörer på lokal nivå ska kunna arbeta universellt förebyggande mot sexuella övergrepp och sexuell exploatering av unga. En del av resurserna riktar sig till unga som blivit utsatta för sexuella kränkningar och övergrepp. Deras verksamhet bör betraktas som indikerad prevention men att informera unga om att de finns gör att de även är relevanta att ha med på den universella nivån. Många av dessa organisationer bedriver även ett opinionsbildande och utbildande arbete som passar in på den universella nivån.

Tabell 1. Universell prevention – insatser till alla

Mål	<ul style="list-style-type: none"> • Alla barn vet vad som är ett sexuellt övergrepp och vart man kan vända sig för att få råd och stöd. • Lättillgängligt stöd för alla unga. • Fler barn ska våga berätta. 		
Exempel på insats	<ul style="list-style-type: none"> • Information till barn och unga om sexuella övergrepp och sexuell exploatering. • Generellt chattstöd som riktar sig till alla unga. • Information om var barn kan söka hjälp om de eller något annat barn har frågor eller är utsatta. 		
Resurser	<table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 50%; vertical-align: top;"> <p>www.jagvillveta.se Information riktad till unga om att vara utsatt för brott (Brottsoffermyndigheten).</p> <p>www.bup.se Information om BUP med möjlighet att ställa frågor.</p> <p>www.umo.se Ungdomsmottagningen på nätet.</p> <p>www.intetillsalu.se Information om och för unga som tar emot ersättning för sex.</p> <p>www.youtube.se Se upp för grooming – råd till unga. Film från polisen med råd till unga om grooming.</p> <p>www.killfragor.se Ett normkritiskt stödforum på nätet för unga killar och transpersoner mellan 10 och 18 år. Killar kan chatta och mejla med vuxna volontärer, utifrån deras egna frågeställningar och förutsättningar.</p> <p>www.tjejjouren.se Kontakt till alla tjej- och ungdomsjourer.</p> <p>www.bris.se Chatta, mejla eller ringa anonymt om vad som helst.</p> </td> <td style="width: 50%; vertical-align: top;"> <p>www.tjejjouren.se rikstäckande stödorganisation genom chatt och mejlverksamhet.</p> <p>www.novahuset.com En ideell förening som vänder sig till dem som utsatts för sexuella övergrepp.</p> <p>www.busta.tjejjouren.se Busta ungdomsjour för unga som utsatts för sexuella övergrepp oavsett kön.</p> <p>www.1000mojligheter.se Tusen möjligheter, en ideell förening som stöttar unga upp till 25 år. Opinionsbildar, arbetar förebyggande och erbjuder stöd.</p> <p>www.foreningenstorasyster.se Föreningen Storasyster erbjuder stöd och gemenskap för de som blivit utsatta för våldtäkt eller sexuella övergrepp, opinionsbildar och föreläser även kring sexuellt våld.</p> <p>www.rfsi.se/brottsoffer RFSL:s brottsofferjour för hbtq-personer.</p> <p>www.nck.uu.se Första helgen i juni och Världens sämsta sommar – tecknade berättelser om övergrepp som riktar sig till unga.</p> </td> </tr> </table>	<p>www.jagvillveta.se Information riktad till unga om att vara utsatt för brott (Brottsoffermyndigheten).</p> <p>www.bup.se Information om BUP med möjlighet att ställa frågor.</p> <p>www.umo.se Ungdomsmottagningen på nätet.</p> <p>www.intetillsalu.se Information om och för unga som tar emot ersättning för sex.</p> <p>www.youtube.se Se upp för grooming – råd till unga. Film från polisen med råd till unga om grooming.</p> <p>www.killfragor.se Ett normkritiskt stödforum på nätet för unga killar och transpersoner mellan 10 och 18 år. Killar kan chatta och mejla med vuxna volontärer, utifrån deras egna frågeställningar och förutsättningar.</p> <p>www.tjejjouren.se Kontakt till alla tjej- och ungdomsjourer.</p> <p>www.bris.se Chatta, mejla eller ringa anonymt om vad som helst.</p>	<p>www.tjejjouren.se rikstäckande stödorganisation genom chatt och mejlverksamhet.</p> <p>www.novahuset.com En ideell förening som vänder sig till dem som utsatts för sexuella övergrepp.</p> <p>www.busta.tjejjouren.se Busta ungdomsjour för unga som utsatts för sexuella övergrepp oavsett kön.</p> <p>www.1000mojligheter.se Tusen möjligheter, en ideell förening som stöttar unga upp till 25 år. Opinionsbildar, arbetar förebyggande och erbjuder stöd.</p> <p>www.foreningenstorasyster.se Föreningen Storasyster erbjuder stöd och gemenskap för de som blivit utsatta för våldtäkt eller sexuella övergrepp, opinionsbildar och föreläser även kring sexuellt våld.</p> <p>www.rfsi.se/brottsoffer RFSL:s brottsofferjour för hbtq-personer.</p> <p>www.nck.uu.se Första helgen i juni och Världens sämsta sommar – tecknade berättelser om övergrepp som riktar sig till unga.</p>
<p>www.jagvillveta.se Information riktad till unga om att vara utsatt för brott (Brottsoffermyndigheten).</p> <p>www.bup.se Information om BUP med möjlighet att ställa frågor.</p> <p>www.umo.se Ungdomsmottagningen på nätet.</p> <p>www.intetillsalu.se Information om och för unga som tar emot ersättning för sex.</p> <p>www.youtube.se Se upp för grooming – råd till unga. Film från polisen med råd till unga om grooming.</p> <p>www.killfragor.se Ett normkritiskt stödforum på nätet för unga killar och transpersoner mellan 10 och 18 år. Killar kan chatta och mejla med vuxna volontärer, utifrån deras egna frågeställningar och förutsättningar.</p> <p>www.tjejjouren.se Kontakt till alla tjej- och ungdomsjourer.</p> <p>www.bris.se Chatta, mejla eller ringa anonymt om vad som helst.</p>	<p>www.tjejjouren.se rikstäckande stödorganisation genom chatt och mejlverksamhet.</p> <p>www.novahuset.com En ideell förening som vänder sig till dem som utsatts för sexuella övergrepp.</p> <p>www.busta.tjejjouren.se Busta ungdomsjour för unga som utsatts för sexuella övergrepp oavsett kön.</p> <p>www.1000mojligheter.se Tusen möjligheter, en ideell förening som stöttar unga upp till 25 år. Opinionsbildar, arbetar förebyggande och erbjuder stöd.</p> <p>www.foreningenstorasyster.se Föreningen Storasyster erbjuder stöd och gemenskap för de som blivit utsatta för våldtäkt eller sexuella övergrepp, opinionsbildar och föreläser även kring sexuellt våld.</p> <p>www.rfsi.se/brottsoffer RFSL:s brottsofferjour för hbtq-personer.</p> <p>www.nck.uu.se Första helgen i juni och Världens sämsta sommar – tecknade berättelser om övergrepp som riktar sig till unga.</p>		

Mål	Att alla vuxna har kunskap om sexuella övergrepp och sexuell exploatering.	
Exempel på insats	Lättillgänglig information till föräldrar och andra vuxna.	
Resurser	<p>www.surfulugnt.se För vuxna om barns och ungas vardag på internet.</p> <p>www.barnperspektivet.se Barnperspektivet (BRIS) lyfter information till vuxna om bland annat sexuella övergrepp. Där hittar du även numret till BRIS vuxentelefon.</p>	<p>www.polisen.se/Utsatt-for-brott/Skydda-dig-mot-brott/Grooming Information från polisen om grooming.</p> <p>www.youtube.com Skydda ditt barn mot grooming på nätet. Film från polisen med råd till föräldrar om grooming.</p>
Mål	Tydliga och säkra rutiner vid misstanke om övergrepp.	
Exempel på insats	Information om hur man ska agera vid misstanke om övergrepp mot barn.	
Resurser	<p>www.socialstyrelsen.se</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Anmäla oro för barn. Stöd för anmälningsskyldiga och andra anmälare</i> (Socialstyrelsen 2014a). • <i>Till dig som är skyldig att anmäla oro för barn</i> (Socialstyrelsen 2014b). • <i>Barn som får illa eller riskerar att fara illa – en vägledning för hälso- och sjukvården samt tandvården gällande anmälningsskyldighet och ansvar</i> (Socialstyrelsen 2014c). 	
Mål	Personal har grundläggande kännedom om sexuella övergrepp och exploatering.	
Exempel på insats	Kunskap, information och utbildningsinsatser till professionella.	
Resurser	<p>www.mucl.se/unga-sex-och-internet Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor har tagit fram kunskap och metodmaterial om unga, sex och internet.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Men fråga mig bara!</i> En vägledning till dig som jobbar med barn och unga, om sexuell exploatering (Ungdomsstyrelsen 2009b). • <i>Ses offline?</i> Ett metodmaterial om unga, sex och internet (Ungdomsstyrelsen 2014). <p>www.mucl.se/hat-pa-natet Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor har tagit fram kunskap, böcker och filmer om näthat.</p>	<p>www.umu.se Kurs om unga, sex och internet, Umeå universitet.</p> <p>www.barnombudsmannen.se Barnombudsmannens pejling och dialog om bland annat trakasserier och kränkande behandling.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Signaler. Våld i nära relationer. Barn och ungdomar berättar</i> (Barnombudsmannen 2012). Barnombudsmannens årsrapport där barn själva berättar om bland annat sexuella övergrepp. • Digitala berättelser från Barnombudsmannen där unga har producerat filmer om sig själva och sin utsatthet. Filmen <i>Jag mår bra</i> (2012) handlar om sexuella övergrepp.

Mål	Attityd- och beteendeförändring bland såväl unga som vuxna.	
Exempel på insats	Nolltolerans för sexuella trakasserier i skolmiljön och i ledarledd barn- och ungdomsverksamhet.	
Resurser	<p>www.mfj.se Män för jämställdhet (MFJ) är en organisation som utmanar normer kring maskulinitet för att uppnå ett jämställt samhälle utan våld.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Frihet från våld</i> (MFJ) utvecklar tidiga våldsförebyggande insatser med genusperspektiv för unga mellan 13 och 25 år. <p>www.machofabriken.se ett metodmaterial att använda bland unga för att arbeta för ökad jämställdhet och mot våld med fokus på hur sociala normer och manlighet kan ifrågasättas.</p> <p>www.do.se Diskrimineringsombudsmannen har gett ut <i>Lika rättigheter i skolan – handledning</i> (2013).</p>	<p>www.mucf.se/unga-man-vald-och-maskulinitet Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor har tagit fram kunskap om unga, våld och maskulinitet där sexuellt våld ingår.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Inget att vänta på</i> (Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor 2014) är en handbok för utveckling av en kunskapsbaserad våldsförebyggande praktik med genusperspektiv riktad mot unga. <p>www.granser.nu Information, råd och tips till hur föreningslivet kan utveckla ett förebyggande arbete mot sexuella kränkningar och övergrepp (Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor).</p> <p>www.rf.se/Tryggidrott/Sexuellaovergrepp Riksidrottsförbundet om att förebygga sexuella övergrepp inom idrotten.</p>
Mål	Att uppmärksamma sexuella övergrepp och sexuell exploatering av barn i hela lokalsamhället.	
Exempel på insats	En gemensam informationskampanj!	
Resurser	<p>www.dagsattprata.se Stiftelsen Allmänna Barnhuset lanserar under 2015 en webbplats där de samlar information om sexuella övergrepp mot barn och vad man som vuxen kan göra om man får kännedom om sexuella övergrepp.</p>	

Information till barn och unga

Barn behöver kunskap för att kunna skydda sig själva mot situationer där de riskerar att utsättas för sexuella övergrepp eller sexuell exploatering. De behöver veta vad ett sexuellt övergrepp är, att det inte är deras fel om de blir utsatta och vart de kan vända sig för att få skydd och stöd. Det ökar chansen för att de ska hitta strategier för att undvika att utsättas och att de ska berätta om de ändå blir utsatta. Information om sexuella övergrepp och sexuell exploatering bör vara riktad till barn i allmänhet men även särskild information till barn i olika åldrar.

I informationen till barn är det viktigt att ta hänsyn till att barn ofta känner till att jämnåriga utsatts för övergrepp innan de vuxna gör det. Det är en tung börda för många. Vad gör man om en kompis är utsatt? Hur kan man vara ett stöd och vart vänder man sig för att slå larm? Även detta åskådarperspektiv bör finnas med i den information som riktar sig till barn.

Åldersanpassad och tydlig information till barn som brottsoffer finns att hämta på webbplatsen www.jagvillveta.se. Den kan gärna kompletteras med lokal information och länkas till av lokala aktörer som skolhälsovård, ungdomsmottagning, BUP, socialtjänst (utredning och stödinsatser), barnahus, polis, stödcentra för unga brottsoffer, vårdcentral, tjejjour, ideella organisationer med flera.

Om jag har frågor eller tankar om dessa saker så skulle jag hellre söka på internet efter svar än att fråga någon vuxen. Jag ser det som pinsamt och de saker jag undrar över är inte alltid saker jag vill att andra ska veta om att jag tänker på.

Skolan har stora möjligheter att integrera kunskap om sexuella övergrepp, sexuell exploatering och annan utsatthet i undervisningen så att unga både kan få diskutera gråzonerna men även kan få kunskap om var gränsen går. Lektioner i livskunskap kan ta upp frågor om sexuella övergrepp och sexuell exploatering. I samhällskunskap kan de beröra de sociala och rättsliga aspekterna av sexuella övergrepp liksom rättighetsperspektivet. Mediekunskap kan innehålla information om hur man skyddar sig på nätet.

Lärare som har fått grundläggande kunskaper om sexuella övergrepp och sexuell exploatering har större möjlighet att integrera sådana kunskaper i undervisningen. Metodmaterialet *Ses offline?* (Ungdomsstyrelsen 2014) som nämnts i matrisen ovan är ett exempel på en resurs i det arbetet.

... en stor del av personer som jobbar med att "hjälpa" ungdomar är inte tillräckligt utbildade för att hjälpa oss med problem som dessa. - - - Särskilt när det gäller sexuella övergrepp för en allt för stor del av den äldre generationen som jobbar inom skola och fritidsverksamhet lever i tankesättet att sexuella övergrepp inte bara beror på förövaren. Jag har hört allt för många historier om tjejer som sökt hjälp och sedan genom möten med vuxna som borde hjälpa blivit osäkra och sedan aldrig anmält våldet.

I matrisen ovan nämns även flera nätbaserade stöd som Tjejjonen, Bris, Killfrågor.se med flera. Dessa riktar sig inte enbart till dem som blivit utsatta för sexuella övergrepp utan har även allmän information om sex, gränser, chattmöjligheter kring allmänna frågor och i vissa fall även stöd

till föräldrar. Fördelen med stöd online är att det kan vara ett första steg till kontakt, en möjlighet för unga att ställa frågor utan att riskera något och att de genom kontakten kan bli stärkta i att gå vidare, i de fall det behövs en vuxen professionell kontakt.

Information till vuxna

Barn har trots allt en begränsad möjlighet att skydda sig mot övergrepp. De behöver vuxna som hjälper till att skydda, som informerar och som lyssnar när barn berättar om utsatthet. Personal som möter barn behöver därför grundläggande kunskap om sexuella övergrepp, sexuell exploatering och om hur de ska agera vid misstanke om sexuella övergrepp. De behöver känna till lokala rutiner och vart de kan vända sig för att få mer information, råd och stöd.

Jag skulle inte vilja bli bemött av någon som inte har en aning om vad den pratar om. Och sen så har jag varit med om att många är alldeles för opersonliga och slingrar sig runt ämnet man försöker prata om, och det tycker jag är uselt för det ger en känsla av att ämnet man tar upp är konstigt och fel och ska hållas inne.

I skolan och förskolan behövs också rutiner som minskar risken för att personal ska begå övergrepp mot barn. Det handlar till exempel om att minimera ensamarbetet med barn, speciellt i omvårdnadssituationer, och att i personalgruppen tydliggöra att alla misstankar om att personal brister i sitt bemötande mot barn ska rapporteras och anmälas.

Lagen skiljer på anmälningsskyldiga, som genast ska anmäla, och de som inte är anmälningsskyldiga men uppmanas att anmäla (Socialtjänstlagen 14 kap. 1 och 1 c §§). Vissa myndigheter, yrkesverksamma, anställda och verksamma inom yrkesmässigt bedriven enskild verksamhet är skyldiga att genast anmäla till socialnämnden om de i sin verksamhet får kännedom om eller misstänker att ett barn far illa. Verksamheter inom socialnämnden är skyldiga att vidarebefordra uppgifter om barn som är i behov av stöd eller skydd till den enhet som ansvarar för den sociala barn- och ungdomsvården. Socialtjänsten har också anmälningsskyldighet till socialnämnden i en annan kommun.

Jag vill inte höra att jag inbillar mig. Kuratorn på min gymnasieskola sa att jag inbillade mig allt bara för att de skyldiga nekade. Inte okej.

Läs om exempel
som särskilt riktar sig
till föreningslivet
www.granser.nu

Vuxna inom föreningslivet, ideella organisationer och allmänheten behöver stöd och vägledning om de misstänker sexuella övergrepp. Information på kommunens webbplats om vart man anmäler en misstanke om att ett barn far illa kan gärna kombineras med ett erbjudande om att vända sig till socialtjänsten och konsultera dem anonymt om man är orolig eller osäker på om man ska anmäla. När barnet, som man misstänker far illa, kan ha utsatts för ett brott kan det vara aktuellt för den som gör en anmälan till socialnämnden att också göra en anmälan till polisen. I tabell 1 finns hänvisningar till vart både anmälningsskyldiga och inte anmälningsskyldiga kan vända sig för att hitta stöd i hur de ska gå tillväga.

Nolltolerans mot sexuella kränkningar i skolan

Sexuella kränkningar och trakasserier mellan barn är utbredda i skolmiljön. Genom att arbeta aktivt mot sådana kränkningar och ha en tydlig nolltolerans i skolan ges eleverna en bättre arbetsmiljö, men det kan också vara ett förebyggande arbete mot allvarigare övergrepp. En stor andel av övergreppen mot tonåringar begås av jämnåriga.

Det var några killar i min klass som trakasserade mig dagligen för mitt utseende, både på nätet och i skolan. Två av dem gav även sexuella anspelningar på ett väldigt äcklande sätt, och retade även mig för att jag var okysst/oskuld. De hotade mig även både verbalt och med föremål som till exempel knivar och tändare. Så slog de mig också, framförallt en av dem. ... Vi kontaktade såklart både lärare och rektorn, men de bara slog allt ifrån sig.

Allt fler anmälningar som kommer in till Barn- och elevombudet (BEO) handlar om kränkningar och mobbning på internet och i sociala medier. Skollagen kräver att den som driver skolan utreder mobbning och kränkningar som sker på skolan eller har anknytning till skolan oavsett om det sker utanför eller på internet.³

Lokal informationskampanj

En lokal kampanj ökar möjligheten att barn och vuxna uppmärksammar den information som finns. Om information sprids i samhället samtidigt som insatser exempelvis görs i skolan ökar chansen att budskapet når fram. Under 2015 kommer Stiftelsen Allmänna Barnhuset på uppdrag av regeringen att informera om sexuella övergrepp mot barn till både barn och vuxna på www.dagsattprata.se.

Att göra andra förebyggande insatser samtidigt och knyta an till denna webbsida kan vara ett sätt att nå ut brett med information kring sexuella kränkningar och övergrepp. Ett liknande exempel är den opinionsbildande kampanjen *Tänk om* som genomfördes 2013 av Länsstyrelsen i Östergötland. Syftet var att uppmärksamma äktenskap mot den egna viljan. Kampanjen bestod av insändare i medierna, annonsering, affischering på busshållplatser, taxibilar och lastbilar samt föräldrabrev samtidigt som budskapet spreds på flyers och vattenflaskor som delades ut i samband med festivaler (Länsstyrelsen i Östergötland 2013).

Selektiv prevention – Insatser för riskgrupper

Selektiv prevention innebär insatser till unga som tillhör en riskgrupp, det vill säga unga som till exempel uppvisar en negativ självbild, psykisk ohälsa, har ett sexualiserat beteende, problem med att sätta gränser eller har en hög drog- och alkoholkonsumtion. Det kan även handla om grupper av unga som enligt tidigare forskning i större utsträckning har visat sig vara utsatta för sexuella kränkningar och övergrepp, till exempel unga hbtq-personer.

Förebyggande arbete riktat mot vissa riskgrupper kan handla om att

- aktivt söka upp dessa grupper
- informera och utbilda professionella som möter dessa grupper om sexuella övergrepp och sexuell exploatering av unga
- ge snabb tillgång till konsultation
- förstärka kunskapen om en viss grupp unga till professionella som arbetar med förebyggande insatser.

I tabell 2 finns olika exempel på resurser för att arbeta selektivt förebyggande mot sexuella övergrepp och sexuell exploatering av unga för aktörer på lokal nivå. Liksom i tabell 1 riktar sig en del av resurserna till unga medan en del av resurserna riktar sig till professionella som i sin roll möter dessa grupper som kan beskrivas som riskgrupper.

Mer kunskap till personal som arbetar med utsatta grupper

Det är viktigt att yrkesverksamma är medvetna om att det finns en förhöjd risk för vissa grupper att utsättas för övergrepp och att det finns verktyg som kan underlätta för unga att berätta om de har utsatts. Barn som växer upp i familjer med missbruk, tonåringar i hbtq-gruppen och barn och unga med funktionsnedsättning är exempel på grupper som i större utsträckning än andra unga är utsatta för våld och kränkningar. Även unga hem- och papperslösa betraktas som en särskilt utsatt grupp⁴ (Länsstyrelsen i Stockholms län 2012).

Försök att nå fram till riskgrupper kan bli stigmatiserande och upplevas som kränkande. Samma barn löper ofta högre risk för olika sorters utsatthet. Att ensidigt fokusera just på riskerna för sexuella övergrepp eller sexuell exploatering kan ytterligare förstärka deras redan utsatta position. En bättre väg att gå är att säkerställa att den personal som möter unga har god kunskap om såväl sexuella övergrepp som annan utsatthet.

Att personal som jobbar med utsatta grupper har nödvändig kunskap kan handla om att exempelvis förhållningsledare och åklagare som hanterar sexualbrottsmål har kunskap om unga hbtq-personers levnadsvillkor eller kunskap om hur de på bästa sätt förhör en ung person med en intellektuell funktionsnedsättning. Till exempel så präglas många stödverksamheter av heteronormativitet och många hbtq-personer saknar tillgång till relevant stöd eller drar sig för att berätta om sina erfarenheter. Det handlar om att vara lyhörd för den ungas beskrivning av sin situation. För unga papperslösa kan ett tryggt boende upplevas som det primära, vilket kan göra att hen inte vill problematisera de sexuella övergrepp som hen eventuellt får utstå på grund av rädslan att behöva lämna landet.

Fråga och sök upp!

Mörkertalet för sexuella övergrepp och sexuell exploatering av barn är mycket stort. Genom att fråga om utsatthet och genom att arbeta uppsökande kan det minska.

Ett aktivt uppsökande arbete innebär inte bara att söka upp de som redan tar emot ersättning för sex, eller vara lyhörd för signaler att unga har utsatts, utan kan handla om att professionella som arbetar med unga i riskgrupper även frågar om erfarenheter av sexuell exploatering och av sexuella övergrepp. Det kan ske i flera olika sammanhang och det viktigaste är att våga lyfta frågan, vare sig det är inom skolan, föreningslivet, socialtjänsten, barn- och ungdomspsykiatri eller polisen.

Många professionella tvekar inför att fråga barn och unga om erfarenheter av sexuella övergrepp av rädsla att kränka. Samtidigt beskriver barn och unga att de på olika sätt försökt signalera om sin egen utsatthet och hade velat få en direkt fråga (Barnombudsmannen 2012).

TIPS!

Men fråga mig bara! är en vägledning som kan vara ett stöd för att just våga fråga.

Tabell 2. Selektiv prevention – insatser för riskgrupper

<p>Mål</p>	<p>Personal som arbetar med särskilt utsatta grupper av barn och unga har fördjupad kunskap om sexuella övergrepp och sexuell exploatering.</p>	
<p>Exempel på insats</p>	<p>Information och utbildningsinsatser om sexuella övergrepp och sexuell exploatering.</p>	
<p>Resurser</p>	<p>www.barnombudsmannen.se <ul style="list-style-type: none"> • <i>Signaler. Våld i nära relationer. Barn och ungdomar berättar.</i> (Barnombudsmannen 2012). Barnombudsmannens årsrapport där barn själva berättar om bland annat sexuella övergrepp. • Digitala berättelser där unga har producerat filmer om sig själva och sin utsatthet. Filmen <i>Jag mår bra.</i> (2012) handlar om sexuella övergrepp. <p>www.kvinnofridslinjen.se Kvinnofridslinjen 020-50 50 50 Stödtelefon som vänder sig till de som utsatts för psykiskt, fysiskt eller sexuellt våld. Öppen dygnet runt året runt. Hänvisar även till var man kan få hjälp lokalt.</p> <p>www.dagsattprataom.se Stiftelsen Allmänna Barnhuset lanserar under 2015 en webbplats där de samlar information om sexuella övergrepp mot barn och vad man som vuxen kan göra om man får kännedom om sexuella övergrepp.</p> <p>www.lansstyrelsen.se/stockholm <i>Den långa resan – möten med barn som misstänkts vara utsatta för människorhandel och sexuell exploatering.</i> (Länstyrelsen i Stockholm 2015).</p> </p>	<p>www.nck.uu.se Nationellt centrum för kvinnofrid. På webbplatsen finns en kunskapsbank om kvinnofrid.</p> <p>www.hu.liu.se Linköpings universitet. Utbildning om barnmisshandel och sexuella övergrepp.</p> <p>www.umu.se Umeå universitet. Utbildning om unga, sex och internet.</p> <p>www.socialstyrelsen.se <ul style="list-style-type: none"> • Socialstyrelsens utbildningsmaterial <i>Sex mot ersättning</i> om stöd och skydd till barn och unga. • Webbutbildningen vänder sig till både unga och vuxna. Målgrupper för utbildningarna är socialtjänst, hälso- och sjukvård, hvb-hem och gode män för ensamkommande flyktingbarn (färdig i maj 2015). <p>www.stockholm.se/sexmotersattning Stockholms stads material om unga som har sex mot ersättning.</p> </p>
<p>Mål</p>	<p>Personal som arbetar med förebyggande arbete mot sexuell exploatering och sexuella övergrepp har kunskap om särskilt utsatta grupper.</p>	
<p>Exempel på insats</p>	<p>Information och utbildningsinsatser om sexuella övergrepp och sexuell exploatering inom särskilt utsatta grupper.</p>	
<p>Resurser</p>	<p>www.mucf.se/hbt Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor har tagit fram kunskap om unga hbt-personers hälsa och sexuella utsatthet, både på och utanför internet.</p> <p>www.skolverket.se <i>Sex- och samlevnadsundervisning i särskolan</i> (Skolverket 2014). Skolverkets stödmaterial riktar sig till personal i grundsr- och gymnasiesärskolan och ger bland annat exempel på hur frågor om jämställdhet, sexualitet och relationer kan integreras i ämnesundervisningen.</p>	<p>www.rfsl.se och www.rfslungdom.se Både RFSL och RFSL Ungdom kan anordna utbildningar om unga hbt-personers situation och villkor.</p> <p>www.erstadiakoni.se/barnrattsbyra Barnrattsbyrån arbetar på uppdrag av unga. De har även erfarenhet av unga papperslösa särskilda svårigheter och kan ge konsultationer.</p>

Mål	Vuxna som möter unga har metoder och frågor (rutinmässigt) om sexuell exponering och exploatering.	
Exempel på insats	Rutiner för att fråga barn och unga om sexuella övergrepp och sexuell exploatering.	
Resurser	www.mucf.se <i>Men fråga mig bara!</i> (Ungdomsstyrelsen 2009b). En vägledning för dig som jobbar med barn och unga, om sexuell exploatering.	
Mål	<ul style="list-style-type: none"> • Vuxna har möjlighet att konsultera särskilt kunniga personer när de har frågor som handlar om sexuella övergrepp eller sexuell exploatering. • Att identifiera unga i riskgrupper. 	
Exempel på insats	<ul style="list-style-type: none"> • Tillgång till snabb konsultation. 	
Resurser	www.nmtsverige.se Nationella sekretariatet mot prostitution och människohandel på Länsstyrelsen i Stockholm ger stöd och konsultationer till myndigheter:	Enheter som är specialiserade på behandling av sexuella övergrepp mot barn: <ul style="list-style-type: none"> • www.1177.se BUP Elefanten i Linköping. • www.bup.se BUP:s Traumaenhet i Stockholm. • www.raddabarnen.se/centrum Rädda Barnens Centrum för barn och ungdomar.
Mål	Stöd och behandlingsresurser för barn, unga och vuxna som riskerar att begå sexuella övergrepp.	
Exempel på insats	Insatser för att hindra personer som riskerar att begå övergrepp mot barn.	
Resurser	www.killfrågor.se Chattstöd för allmänna frågor, men med särskild kompetens kring förövarperspektivet.	www.preventell.se PrevenTell 020-66 77 88. Nationell hjälplinje för de som upplever att de tappat kontrollen över sin sexualitet, som känner oro för sina tankar och handlingar eller är rädda att göra sig själv eller andra illa.

TIPS!

SKAPA EN LISTA

En lista över verksamheter och resurspersoner som kan ge råd underlättar. Det kan handla om polis, socialtjänst, läkare, BUP, prostitutionsgrupp, tjejjour, behandlingsverksamheter med mera. Det kan vara lokala, nationella eller onlinebaserade resurser.

Tillgång till snabb konsultation

När personal tvekar att fråga om övergrepp eller annan utsatthet handlar det ofta om att de inte vet vad de ska göra med informationen. Vetskapen om att de snabbt kan fråga någon med mer kunskap om sexuella övergrepp och sexuell exploatering ger trygghet. Men konsultationer behövs inte enbart när övergrepp avslöjas utan också när följderna av övergreppen påverkar barns utveckling och vardag.

På många håll i landet erbjuder barnahus konsultationer där samordnare från socialtjänst, BUP och polis gemensamt kan ge råd om hur ett ärende kan hanteras av till exempel socialtjänst, skola och förskola. Det är en fördel med ett konsultationsteam som är tvärprofessionella och kan ge synpunkter i olika ärenden och situationer. Men många gånger räcker det med möjligheten att konsultera en erfaren och kunnig person i telefon. Ofta kan enkla upplysningar och råd vara mycket värdefulla. Det kan handla om att man ska eller inte ska anmäla, om man ska informera föräldrar, vilka föreskrifter och lagar som gäller, men också information om var barn och familjer kan få mer hjälp eller litteraturtips.

Insatser för personer som riskerar att begå övergrepp

En del i det förebyggande arbetet är insatser för att hindra personer som riskerar att begå övergrepp mot barn. Det rör till exempel personer som känner en sexuell dragning till barn men som inte har begått några övergrepp. *PrevenTell* (www.preventell.se 020-66 77 88) är en nationell hjälplinje för de som upplever att de tappat kontrollen över sin sexualitet, som känner oro för sina tankar och handlingar eller är rädda att göra sig själv eller andra illa. Genom att sprida information om hjälplinjen medverkar man till att personer som finns i lokalområdet kan söka hjälp.

Inte alla unga har koll på var gränserna går – när är man utsatt för ett sexuellt övergrepp? när har man utsatt någon annan? Unga kan själva vara oroliga för att inte veta var en gräns går och det kan vara svårt att ta upp i efterhand. Oron för att ha gjort fel eller för att ha begått ett brott hindrar unga från att fråga. Att prata just om gränserna underlättar, först då kan man veta vad som är rätt och vad som är fel och att något kan vara fel även om man var med på det själv från början. Kring denna fråga finns stöd i till exempel metodmaterialet *Ses offline?* (Ungdomsstyrelsen 2014) eller särskild information på www.umo.se.

Indikativ prevention

– riktade insatser mot utsatta barn

Indikativt förebyggande arbete handlar om insatser till de som har blivit utsatta för sexuella övergrepp eller har erfarenhet av sexuell exploatering. Det handlar primärt om insatser i form av stöd och behandling till barn och unga som redan

utsatts för sexuella övergrepp, sålt sex eller lagt ut bilder men även om information och kunskap till professionella som möter den målgruppen. Tabell 3 synliggör resurser för att kunna arbeta indikativt förebyggande mot sexuella övergrepp och sexuell exploatering av unga på lokal nivå.

3. Riktade insatser

Tabell 3. Indikativ prevention – Riktade insatser mot utsatta barn

Mål	<ul style="list-style-type: none">• Att professionella som möter unga som har blivit utsatta för sexuella övergrepp eller säljer sex har nödvändig kunskap.• En effektiv och sammanhållen insatskedja vid misstanke om sexuella övergrepp.
Exempel på insats	<ul style="list-style-type: none">• Utbildning av professionella om unga som har sex mot ersättning och unga som utsätts för sexuella övergrepp.• Valfungerande rutiner för upptäckt, utredning och stöd.• Fungerande samverkan mellan utredande/behandlande myndigheter och vuxna som möter tonåringarna i vardagen.
Resurser	<p>www.socialstyrelsen.se</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>Sex mot ersättning</i> – utbildningsmaterial om stöd och skydd till barn och unga.• Webbutbildning om sex mot ersättning med inriktning mot unga respektive vuxna kompletterat med textmaterial av Socialstyrelsen. Målgrupper för utbildningarna är socialtjänst, hälso- och sjukvård, hvb-hem och gode män för ensamkommande flyktingbarn (färdig i maj 2015). <p>www.nck.uu.se</p> <p>Nationellt centrum för kvinnofrid. På webbplatsen finns en kunskapsbank om kvinnofrid.</p> <p>www.hu.liu.se</p> <p>Linköpings universitet. Utbildning om barnmisshandel och sexuella övergrepp.</p> <p>www.unicef.se och www.lansstyrelsen.se</p> <p><i>Kan det vara människohandel?</i> Kortfattad information till myndigheter och organisationer som kan komma i kontakt med barn som utsatts för människohandel. (Länsstyrelsen i Stockholm och Unicef 2015).</p> <p>www.stockholm.se/sexmotersattning</p> <p>Stockholms stads material om unga som tar emot sex mot ersättning.</p> <p>www.nmtsverige.se</p> <p>Nationella sekretariatet mot prostitution och människohandel på Länsstyrelsen i Stockholm ger stöd och konsultationer till myndigheter.</p> <p>www.umu.se</p> <p>Kurs om unga, sex och internet, Umeå universitet.</p> <p>www.barnombudsmannen.se</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>Signaler. Våld i nära relationer. Barn och ungdomar berättar.</i> Barnombudsmannen (2012). Barnombudsmannens årsrapport där barn själva berättar om bland annat sexuella övergrepp.• Digitala berättelser där unga har producerat filmer om sig själva och sin utsatthet. Filmen <i>Jag mår bra.</i> (2012) handlar om sexuella övergrepp.

Mål	God kännedom bland barn och unga om de möjligheter som finns till anonymt stöd.	
Exempel på insats	<ul style="list-style-type: none"> • Information till unga. • Möjlighet att ringa eller chatta anonymt. 	
Resurser	<p>www.bris.se Chatta, mejla eller ringa anonymt om vad som helst.</p> <p>www.foreningenstorasyster.se Föreningen Storasyster erbjuder stöd och gemenskap för de som blivit utsatta för våldtäkt eller sexuella övergrepp, opinionsbildar och föreläser även kring sexuellt våld.</p> <p>www.intetillsalu.se Information om och för unga som tar emot ersättning för sex.</p> <p>www.1000mojligheter.se Tusen möjligheter, en ideell förening som stöttar unga upp till 25 år. Opinionsbildar, arbetar förebyggande och erbjuder stöd.</p>	<p>www.rfsl.se/brottsoffer RFSL:s brottsofferjour för hbtq-personer.</p> <p>www.busta.tjejjouren.se Ungdomsjour för unga som utsatts för sexuella övergrepp oavsett kön.</p> <p>www.hopp.org Riksorganisationen mot sexuella övergrepp arbetar förebyggande och har jourverksamhet för alla åldrar.</p> <p>www.stodonline.se Stöd online är en chatt som finns till för de som sålt eller säljer sex, haft sex mot ersättning eller liknande erfarenheter.</p>
Mål	<ul style="list-style-type: none"> • Alla utsatta barn och deras föräldrar får information om stöd och möjligheten till behandling. • Barn som utsatts för övergrepp erbjuds möjlighet till uppföljning efter en tid. 	
Exempel på insats	<ul style="list-style-type: none"> • Möjlighet till stöd och behandling på längre sikt. • Erbjudande om uppföljning. 	
Resurser	<p>Enheter som är specialiserade på behandling av sexuella övergrepp mot barn:</p> <ul style="list-style-type: none"> • www.1177.se BUP Elefanten i Linköping. • www.bup.se BUP:s Traumaenhet i Stockholm. • www.novahuset.com Novahuset är en ideell förening som vänder sig till dem som utsatts för sexuella övergrepp. 	
Mål	Polis och socialtjänst arbetar aktivt uppsökande för att hitta barn som utsatts för sexuell exploatering (lägger ut bilder, tar emot ersättning för sex).	
Exempel på insats	Ett aktivt uppsökande arbete.	
Resurser	<p>www.raddabarnen.se/centrum Rädda Barnens Centrum för barn och ungdomar.</p> <p>KAST – rådgivning och stödsamtal med köpare av sexuella tjänster.</p> <ul style="list-style-type: none"> • www.stockholm.se/KAST • www.kastgbg.se • www.malmo.se <p>finns under Råd- och stödteamet sexuella tjänster.</p>	<p>Mikamottagningarna i Stockholm och Göteborg vänder sig till unga som får ersättning för sex och/ eller skadar sig med sex samt till de som utsatts för människohandel för sexuella ändamål. De ger även konsultation till professionella.</p> <ul style="list-style-type: none"> • www.stockholm.se • www.goteborg.se

Möjlighet att ringa eller chatta anonymt

De flesta barn som utsatts för sexuella övergrepp berättar inte om det för någon professionell. Möjligheten att chatta eller prata anonymt kan vara ett stöd för dem, men också ett första steg för de barn som inte vågar avslöja vad de varit med om för någon de känner. De kan få information om vad som händer om de anmäler eller berättar och stöd för att våga göra det.

Jag skulle främst vända mig till någon sida på internet där man kan få svar på sina funderingar eftersom att man kan vara anonym och det är inte lika jobbigt att fråga genom skrift som att sitta öga mot öga med en person.

Välfungerande rutiner för upptäckt, utredning och stöd

Viktiga punkter i arbetet mot våld är enligt Barnrättskommittén identifiering, rapportering, utredning, behandling, uppföljning, rättsliga ingripanden och effektiva förfaranden.

Identifiering handlar om att identifiera riskfaktorer för enskilda barn, grupper av barn och omvårdare. Alla som kommer i kontakt med barn bör vara medvetna om riskfaktorer och indikatorer på olika former av våld. Barn måste ges så många möjligheter det går att signalera utsatthet i ett tidigt skede och vuxna måste känna igen och agera när barn är utsatta, även om inte barnet berättar. Särskild hänsyn måste tas till barn med funktionsnedsättning, för dem krävs anpassningar så att de kan kommunicera och signalera som andra barn.

När barn är utsatta måste det vara lätt både för barnen själva och för allmänheten att rapportera. Till exempel måste information spridas om hur man anmäler, att det är smidigt att anmäla och att anmälan leder till hjälpinsatser och stöd snarare än till bestraffande åtgärder. Barnets rätt att bli hörd och få sina åsikter tagna på allvar måste respekteras.

Yrkesutövare inom barnskyddssystemet måste utbildas i samverkan, de behöver kunskap om när och hur andra samhällsinstanser bör kopplas in. Samarbete och avtal mellan olika myndigheter liksom multiprofessionella utredningar är nödvändiga. Yrkesutövare inom barnskyddssystemet behöver också kunskap om vart de ska vända sig för att få konsultation av professionella med spetskompetens.

Barnrättskommittén slår fast att utredningar om våld mot barn måste göras av kvalificerade personer med rollspecifik och heltäckande utbildning och att utredningarna måste göras med utgångspunkt i barnets rättigheter och på ett barnmedvetet sätt. Alla parter är skyldiga att be om och beakta barnets åsikter.

Barn som utsatts för våld har rätt till fysisk och psykisk rehabilitering samt social återanpassning. När övergrepp har konstaterats kan barnet behöva medicinsk vård, psykisk hälsovård, socialt och juridiskt stöd, liksom mer långsiktig uppföljning.

Socialtjänstlagens 5 kap. 11 § slår fast att socialtjänsten ansvarar för att den som utsatts för brott och dess närstående får stöd och hjälp. Det finns inga begränsningar med hänsyn till brottstyp.

Brottsoffer ska erbjudas

- ett gott bemötande
- akut krisstöd för barn (i öppen verksamhet, via bistånd eller genom remittering)
- akut krisstöd för närstående (i öppen verksamhet, via bistånd eller genom remittering)
- relevant information om vilket stöd de kan få från såväl socialtjänsten som andra aktörer
- hjälp vid kontakt med andra myndigheter
- förmedling av kontakt med ideella organisationer och andra aktörer (Socialstyrelsen 2012).

Information om kris- och behandlingsinsatser behöver vara grundlig. Det räcker inte att enbart informera om vart man kan ringa om man vill ha behandling. Då har man förutsatt att barn och föräldrar själva har kunskaper om vilka symtom och reaktioner som kräver professionellt stöd och vad behandlingen kan ge. För många utsatta är det ett stort steg att söka professionellt stöd. Speciellt barn- och ungdomspsykiatri förknippas med psykisk sjukdom och både föräldrar och barn kan vara rädda för att barnet ska stämplas som sjukt eller skadat.

För personer som aldrig varit i kontakt med behandlare är det svårt att veta vad behandlingen kan ge dem. De behöver konkret information om vilka effekter den kan ha på olika former av symtom. Man kan inte heller förutsätta att föräldrar självklart känner till de frågor, tankar eller symtom som barnet har, eller att de förknippar symtomen med de sexuella övergreppen. Många symtom är inte synliga för omgivningen men ändå mycket plågsamma för den som är utsatt. Det innebär att barnet själv behöver få information och en möjlighet att berätta om hur hen mår.

Informationen kan till exempel innehålla

- vanliga reaktioner och symtom efter sexuella övergrepp
- reaktioner och symtom som kan komma efter ett tag
- vilka former av stöd och behandling som finns och vad kan de ge
- vilka tecken man ska uppmärksamma om man inte vill ha stöd eller behandling nu, men kanske ändå bör söka behandling i ett senare skede.

Personlig information via samtal eller telefon ger möjlighet att uttrycka farhågor och ställa frågor. Att få möta en behandlare kan avdramatisera och göra det lättare att våga söka hjälp. På samma sätt kan vetskapen om att *alla* som utsatts för övergrepp får erbjudandet innebära att det inte känns stigmatiserande.

När övergrepp mot ett barn avslöjas leder det ofta till många olika myndighetskontakter på kort tid. I den intensiva utredningsfasen kan stöd- och behandlingsinsatser kännas som en extra belastning som man inte hinner eller orkar med. Men det är mycket begärt att barn eller föräldrar själva ska ta initiativ till att söka stöd när det lugnat ned sig. Ett erbjudande om uppföljning ger en chans att fånga upp symtom i ett tidigt skede och att sätta in behandling innan symtomen hunnit bli svåra eller kroniska.

Ett allmänt erbjudande om information och uppföljning minskar risken för att sociala skillnader och skillnader i föräldrarnas utbildningsnivå ska styra vilka barn som får behandling efter övergrepp.

Fungerande samverkan och insatskedja

På många orter är det olika grupper inom polisen som utreder olika sorts sexualbrott mot barn. Skiljelinjen kan till exempel vara att barn över 15 år utreds av en grupp och att övergrepp av en okänd eller bekant utreds av en annan grupp. På andra orter utreds alla sexuella övergrepp av samma arbetsgrupp inom polisen. Risken med att särskilja olika slags övergrepp är att vissa grupper av utsatta barn och tonåringar inte utreds i barnvänliga lokaler och inte får tillgång till alla de steg i insatskedjan som de skulle behöva.

Äldre tonåringar som utsatts av någon utanför familjen får till exempel idag sällan tillgång till hela insatskedjan. Det är viktigt att inte glömma bort att de har samma rätt till krisstöd, behandling och information som barn som utsatts i familjen. Även i de fall där socialtjänsten inte inleder en utredning ansvarar de för att verka för att brottsoffer får stöd och hjälp.

Den modell för samverkan som är mest etablerad i Sverige är barnahus. I barnahuset samråder och samverkar socialtjänst, polis, åklagare, rättsmedicin, barnmedicin samt barn- och ungdomspsykiatri (BUP), framför allt i det inledande skedet av förundersökningen och den sociala utredningen. Socialtjänsten eller BUP svarar för krisstöd till barnet (Landberg & Svedin 2013, Rikspolisstyrelsen, Rättsmedicinalverket, Socialstyrelsen & Åklagarmyndigheten 2008).

De krav som ställs för att en verksamhet ska få kalla sig barnahus bör enligt de ansvariga myndigheterna gälla överallt i landet även om inte samverkan sker under samma tak. Det innebär till exempel att det bör finnas ett samverkansavtal mellan myndigheterna, en samordnare som koordinerar insatserna, medhörning så att barnet slip-

per höras upprepade gånger och en fungerande samordning med kris- och behandlingsinsatser för barn och familj (Rikspolisstyrelsen 2009). Enligt Barnrättskommittén bör det finnas ett heltäckande utbud av tjänster tillgängligt. Hur detta organiseras kan säkerligen variera, det viktigaste är att alla barn har rätt till ett samlat stöd. Samverkan mellan kommuner och inom landsting, kanske även mellan landsting, kan vara nödvändigt på vissa håll.

Uppföljning

Barnrättskommittén konstaterar att det alltid måste vara klart vem som ansvarar för barnet och familjen, ända från rapportering fram till uppföljning. Syftet med varje åtgärd måste vara tydlig. Det ska finnas mekanismer för granskning, utvärdering och uppföljning av åtgärder. De betonar särskilt vikten av kontinuitet och att insatserna inte försenas.

Under avslöjandet och den första utredningen riktas ofta mycket resurser mot den utsatta tonåringen. Sedan kan det bli tomt. Rutiner för uppföljning och stöd under hela rättsprocessen och efter det att den avslutats gör det möjligt att fånga upp frågor och reaktioner.

Jag vill inte att någon föser över det och låtsas som att det inte är något viktigt, det hände mig hos polisen som sa att det inte var någon mening att jag polisanmälde hoten jag fått eftersom det hände 1 000 gånger om dagen i Sverige.

Skolans roll

Alla som arbetar med barn och unga är skyldiga att samverka i frågor som rör barn som far illa eller riskerar att fara illa. Barn som far illa måste snabbt få hjälp. Eftersom alla barn går i skolan och de flesta går i förskolan har skolan en unik möjlighet att tidigt upptäcka barn som far illa på universell, selektiv och indikativ nivå.

När barn utsatts för sexuella övergrepp bör skolan vara särskilt uppmärksam på de följder som övergreppen kan ha på skolarbetet. Det kan till exempel handla om koncentrationssvårigheter, trötthet, minskat intresse för skolarbetet, många möten och myndighetskontakter på skoltid, frånvaro, kamratsvårigheter, tendenser till ryktes-spridning eller kränkande behandling från andra elever.

Ryktes-spridning och kränkande behandling från andra elever är särskilt vanliga när övergreppen begåtts av jämnåriga eller när bilder med sexuellt innehåll spritts. Många gånger kan det leda till att den utsatta eleven stannar hemma från skolan eller byter skola. Skolan kan även behöva utreda elevens behov av särskilt stöd, och utarbeta ett åtgärdsprogram om utredningen visar att det behövs (Skolverket 2013).

**SKOLANS
ROLL ÄR ATT:**

- Uppmärksamma
- Utreda
- Åtgärda
- Följa upp

INSPIRATION

Lokalt arbete som inspirerar

Texten och tabellerna låter oss förstå att det finns en mängd resurser och stöd i arbetet med att förebygga sexuell utsatthet. Hur omsätts detta i praktiken? Vi har intervjuat fyra aktörer som arbetar med frågan på olika sätt och på de olika preventionsnivåerna. Nedan presenteras exempel på hur dessa aktörer arbetar med utbildningsinsatser, samverkan på lokal nivå och chattstöd.

Storstadssatsning för att höja kunskapen om barn och unga som har sex mot ersättning

I Stockholms stad har socialtjänsten genomfört en utbildningsinsats för att öka kunskapen om barn och unga som har sex mot ersättning. Satsningen riktade sig i första hand till de som arbetar inom socialtjänsten, men nådde även skolkuratorer, fritidsledare, fältarbetare och poliser.

Marianne Gabrielsson som lett satsningen berättar:

”Det var ett uppdrag som vi fick i budgeten för 2014. Vi behövde bli bättre på det här området i staden. Vi ville göra något bestående. Det innebar att vi förutom utbildningsdagar också tog fram skriftliga material och filmer som kan leva vidare när projektet avslutats.”

Man identifierade flera områden som kunde förbättras. Det fanns behov av att veta mer för att kunna upptäcka utsatta barn och unga i ett tidigt skede och av att sprida information om vilka resurser som finns i staden så att det går lätt att

länka vidare. Det blev snart tydligt att det fanns mycket kunskap och också specialiserade verksamheter som redan arbetade med målgruppen. Dessutom knöts journalisten Caroline Engvall och forskaren Linda Jonsson till satsningen. De arbetade fram en skrift som både ger en lättillgänglig bild av forskningsläget och av ungas erfarenheter. Bland annat presenterade medarbetare i staden de verksamheter som arbetar närmast barn som har sex mot ersättning.

”Vi kan en massa saker och måste bli mer tydliga för varandra. Våra olika verksamheter fick presentera sig för varandra! Kunskapen ska inte bara komma utifrån eller uppifrån. Seminarierna handlade mycket om kollegialt delande, att få reflektera över det man hört och vad man kan bli bättre på.”

Efter att utbildningen genomförts har effekter märkts på både kunskapsnivån och samverkansformer:

”Vi har fått en kunskapsskjuts. Satsningen har också gett spinoffeffekter genom att nya projekt tagit form. Prostitutionsgruppen hos polisen sprider informationsmaterialet och utbildningsförvaltningen kommer att anordna utbildningsdagar för de drygt 200 personer som arbetar inom elevhälsan.”

Kunskapsförmedling i glesbygd

De metoder för samverkan och kunskapsförmedling som fungerar i storstadsregionerna passar inte alltid i glesbygd. Vi har därför med ett exempel på hur utbildningsinsatser kan fungera även över ett större geografiskt område. Värmlands län består av 16 kommuner, Munkfors som är minst har 3 800 invånare. Länet är geografiskt sett stort, med närmare 20 mil från centralorten Karlstad till de orter som ligger längst bort. Det innebär att det går åt väldigt mycket restid för att åka till Karlstad för en endagsutbildning.

Beatrice Högå arbetar på *Brottsförebyggande centrum* i Värmland som är en ideell förening med uppgift att arbeta för att förhindra brott och öka tryggheten på olika sätt. Medlemmar är bland annat kommunerna i Värmland, Karlstads stift, ideella föreningar, fastighetsbolag och företag. Styrelsen består av representanter för tre kommuner i området, polismyndigheten i Värmland, LO-distriktet och Fastighetsägarna GFR.

”Det är en unik organisation genom att ideell, privat och offentlig sektor finns med. Vi får in olika perspektiv och har nära till att samverka med våra medlemmar.”

Beatrice gick Ungdomsstyrelsens utbildning om *Unga sex och nätet* för några år sedan och funderade tillsammans med länsstyrelsen i Värmland över hur hon skulle kunna förmedla sina kunskaper.

”Personal inom elevhälsan och på ungdomsmottagningarna är otroligt viktiga men har ofta små resurser. De träffar alla unga, inte bara de i riskzonen. Vi erbjuder ett tvåtimmars seminarium riktat till dem så att de skulle bli stärkta i sina kompetenser och kan jobba vidare där de unga är.”

Brottsförebyggande centrum arrangerade ett kunskapsseminarium med hjälp av Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor på en central ort, men för att så många som möjligt skulle kunna delta erbjöd sig Beatrice även att åka ut till elevhälsoteamen och hålla seminariet på en tid som passade dem.

”Uppföljningen från länsstyrelsen visar att det var uppskattat med det här nya greppet. Det är viktigt för personalgruppen att få en gemensam kunskapsbas att stå på. Det är svårt om bara en åker på utbildning och sedan ska föra vidare till kollegorna. Utanför storstadsdelen är det här ett arbetssätt att rekommendera för att nå ut.”

Volontärer ger stöd till unga tjejer

I denna vägledning har vi återkommande nämnt möjligheterna till webbaserat stöd online. Det är inte bara ett stöd för unga som riskerar att utsättas eller har utsatts för sexuella övergrepp, utan även en utmärkt källa till kunskap för unga, föräldrar och yrkesverksamma som möter unga.

Ett av många exempel är Tjejzonen som är en rikstäckande stödorganisation genom sin chatt och sin mejlverksamhet. Deras övergripande målsättning är att förebygga psykisk ohälsa hos tjejer. Tjejer mellan 12 och 25 år erbjuds även möten med en ”storasyster” som i egenskap av volontär ger av sin tid och sitt engagemang för att lyssna. Tjejen chattar eller pratar via webbkamera med sin storasyster i upp till en timme en gång i veckan.

År 2013 hade volontärerna drygt 10 000 samtal med tjejer. I många fall fungerar kontakten med chattstöd som det som erbjuds av Tjejzonen som en tröskel över till hjälp från socialtjänsten lokalt där den unge bor. Storasysterarna har i de fall detta behövs en lotsande och stöttande funktion och kan finnas kvar vid sidan av eventuellt andra stödsatser som en kontakt med socialtjänsten kan leda till.

Maria Munkesjö arbetar på Tjejzonen:

”Vi har en låg tröskel och det handlar inte om någon speciell problematik. Alla som vill prata av sig får! Sexuella övergrepp är ett vanligt samtalsämne vid sidan av psykisk ohälsa och relationer. För många tjejer är det svårt att se var gränserna går i en relation. I samtalet kan man testa och sätta ord på saker. Det kan leda till att man förstår att man varit med om en våldtäkt, och också till att man söker professionell hjälp. Men många gånger räcker det bra med en medmänniska som lyssnar och finns till!”

Stödet från volontärerna ersätter varken familj, vänner eller behandlingsinsatser, det är ett komplement.

”Många tjejer har andra kontakter; kanske ett fullt pådrag med insatser. Men att det är någon som inte får betalt utan gör det här på sin fritid betyder något särskilt. Mötet är inte metodstyrt eller manualstyrt utan utgångspunkten är just de två personerna som möts. Men det finns också en professionell ram, med tystnadslöfte och etik.”

Maria berättar att det finns ett oerhört stort engagemang hos volontärerna:

”Storasysterarna känner att de skapar mening i sitt eget liv. Det ger ofta en personlig utveckling hos dem som de kanske inte räknat med. De känner att de ger något gott!”

Varje storasyster har regelbunden handledning där de pratar igenom hur samtalet med en lillasyster fortskrider. Krävs särskilt stöd, för stora eller lillasystem, finns det stöd inom Tjejzonens organisation.

Polis och socialtjänst arbetar uppsökande tillsammans

Ett exempel på nära lokal samverkan finner vi i Stockholm där polis och socialtjänst arbetar tillsammans och aktivt söker upp unga som tar emot ersättning för sex. När polisen griper in mot en misstänkt sexköpare är Malin Andersson från Stockholms stads ungdomsjour redan på plats. Det är ovanligt att de barn som utsätts för sexuell exploatering anmäler det de varit med om. Därför kan de gå miste om det skydd och det stöd de kan behöva och har rätt till. Det krävs oftast vuxna som ser och slår larm.

Malin arbetar som socialsekreterare tillsammans med Citypolisens prostitutionsgrupp. Hennes uppdrag är att upptäcka, motivera och länka vidare de unga hon träffar till behandling och stödinsatser. Handlar det om någon under 18 år anmäler Malin alltid till socialtjänsten och arbetar tätt ihop med utredarna där. En fördel med detta samarbete är att polisen kan göra sitt arbete, till exempel att lagföra brott, medan Malin finns på plats för att ta hand om individen och de sociala frågorna.

Några killar som tar emot ersättning för sex har Malin ännu inte stött på. Hon vet att de finns och skulle gärna vilja fånga upp dem också.

”Man stoppar någonting som är destruktivt. Jag tror inte att någon av dem hade sökt hjälp för att hon säljer sex, i så fall för något annat, som att hon har ont magen eller ångest. Det hade antagligen blivit värre annars. Någon gång träffar man en köpare som inte är snäll, som gör en riktigt illa.”

Malin har arbetat med uppsökande arbete inom socialtjänsten i många år. Då har hon själv styrt och lagt upp sitt arbete. En stor skillnad nu är att det är polisens spaningsarbete som styr. På så vis når hon nu andra unga, sådana som hon annars inte skulle ha mött eller som skulle ha sökt upp socialtjänsten.

”Dom finns, men syns inte. På ytan kan det vara vem som helst. Det måste inte vara den som är mest känd inom socialtjänsten, eller som inte klarar skolan. I början kan de prata om att de säljer sex för att få pengar, men det är inte det som är orsaken till att man dras in i det. Något har blivit fel på vägen.”

Malin poängterar att det inte alltid är erfarenheterna av att sälja sex som är det värsta för de unga.

”Man kanske inte känner sig traumatiserad fast man sålt sig. Stödet kanske ska fokuseras på något annat, orsakerna till att man hamnat där. Man får inte bara ha fokus på att tjejen sålt sex, utan vara noga med att lyssna på vad det är som hon mår sämst av.”

Malin har ingen tidsgräns för sina kontakter. Hon finns kvar så länge det behövs, tills andra tagit över. Det kan ta tid.

– Tilliten är inget man ärver.

REFERENSER

Referenser

- Barnkonventionen (1989). *FN:s deklaration om barnets rättigheter*.
- Barnombudsmannen (2012). *Signaler: Våld i nära relationer. Barn och ungdomar berättar*. Stockholm: Barnombudsmannen.
- Brottsförebyggande rådet (2011). *Polisanmälda våldtäkter mot barn. En uppdaterad kunskapsbild*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Diskrimineringsombudsmannen (2013). *Lika rättigheter i skolan – handledning*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen.
- FN:s kommitté för barnets rättigheter (2014). *Barnets rätt till frihet från alla former av våld. Barnrättskommitténs allmänna kommentarer nr 13 (2011)*. Stockholm: Barnombudsmannen.
- Jonsson, L., Landberg, Å & Svedin, C.G. (2015). *Den långa resan – möten med barn som misstänkts vara utsatta för människohandel och sexuell exploatering*. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholms län.
- Landberg, Å. & Svedin, C.G. (2013). *Inuti ett Barnahus. En kvalitetsgranskning av 23 svenska verksamheter*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Länsstyrelsen i Stockholms län (2012). *Barn utsatta för människohandel – en nationell kartläggning*. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholms län.
- Länsstyrelsen i Östergötland (2013). *Årsredovisning 2013*.
- Länsstyrelsen i Stockholms län och Unicef (2015). *Kan det vara människohandel?* Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholms län.
- Myndigheten för Skolutveckling, Rikspolisstyrelsen & Socialstyrelsen. (2007). *Strategi för samverkan – kring barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa*. Västerås: Edita Västra Aros AB.
- Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2014). *Inget att vänta på. Handbok för våldsförebyggande arbete med barn och unga*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.
- Nationellt centrum för kvinnofrid (2010). *Världens sämsta sommar*. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK).
- Nationellt centrum för kvinnofrid (2011). *Första helgen i juni*. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK).
- Priebe, G. & Svedin, C.G. (2009a). *I Se mig. Om unga sex och internet*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Priebe G & Svedin C.G. (2009b). Prevalence, Characteristics, and Associations of Sexual Abuse with Sociodemographics and Consensual Sex in a Population-Based Sample of Swedish Adolescents. *Journal of Child Sexual Abuse*. 2009/01/13;18(1):19–39.
- Rikspolisstyrelsen (2009). *Delredovisning av regeringsuppdrag avseende gemensamma nationella riktlinjer kring barn som misstänkts vara utsatta för brott och riktlinjer för landets barnahus*. Rikspolisstyrelsen.
- Rikspolisstyrelsen, Rättsmedicinalverket, Socialstyrelsen & Åklagarmyndigheten (2008). *Barnahus – försöksverksamhet med samverkan under ett tak vid misstanke om brott mot barn*. Västerås: Edita Västra Aros AB.
- Skolverket (2013). *Arbete med åtgärdsprogram för elever i behov av särskilt stöd*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2014). *Sex- och samlevnadsundervisning i särskolan*. Stockholm: Skolverket.
- Socialstyrelsen (2012). *Brottsoffer och deras närstående. Socialtjänstens ansvar för att ge stöd och hjälp*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2013). *Unga och brott i Sverige. Underlagsrapport till Barns och ungas hälsa, vård och omsorg 2013*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2014a). *Anmäla oro för barn. Stöd för anmälningskyldiga och andra anmälare*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2014b). *Till dig som är skyldig att anmäla oro för barn*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2014c). *Barn som far illa eller riskerar att fara illa – en vägledning för hälso- och sjukvården samt tandvården gällande anmälningskyldighet och ansvar*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen (2009a). *Se mig. Om unga sex och internet*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen (2009b). *Men fråga mig bara!* Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen (2010). *Från snack till verkstad. Förebyggande utvecklingsarbete med ungdomar*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen (2013). *Unga och våld – en analys av maskulinitet och förebyggande verksamheter*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen (2014). *Ses offline? Ett metodmaterial om unga, sex och internet*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Lagar och skrivelser

Regeringens skrivelse 2013/14:91. *Åtgärder för att stärka barnets rättigheter och uppväxtvillkor i Sverige*.

Socialtjänstlag (2001:453).

Intervju

Intervju med jurist vid Barnrättsbyrån 2015-01-21

Elektroniska källor

www.barnombudsmannen.se

www.barnperspektivet.se

www.bris.se

www.bup.se

www.busta.tjejjouren.se

www.dagsattprata.se (lanseras under 2015)

www.erstadiakoni.se/barnrattsbyra

www.foreningenstorasyster.se

www.goteborg.se

www.granser.nu

www.hu.liu.se

www.intetillsalu.se

www.jagvillveta.se

www.kastgbg.se

www.killfragor.se

www.lansstyrelsen.se/stockholm

www.machofabriken.se

www.malmo.se

www.mfj.se

www.mucf.se

www.mucf.se/hbt

www.mucf.se/hat-pa-natet

www.mucf.se/unga-man-vald-och-maskulinitet

www.mucf.se/unga-sex-och-internet

www.nck.uu.se

www.nmtsverige.se

www.novahuset.com

www.polisen.se/Utsatt-for-brott/Skydda-dig-mot-brott/Grooming

www.preventell.se

www.raddabarnen.se/centrum

www.rf.se/Tryggidrott/Sexuellaovergrepp

www.rfsl.se

www.rfsl.se/brottsoffer

www.rfslungdom.se

www.skolinspektionen.se

www.skolverket.se

www.socialstyrelsen.se

www.stockholm.se

www.stockholm.se/KAST

www.stockholm.se/sexmotersattning

www.stodonline.se

www.surfalugnt.se

www.tjejjouren.se

www.tjeizonen.se

www.1000mojligheter.se

www.1177.se

www.umo.se

www.umu.se

www.unicef.se

www.youtube.com

Noter

¹ Barn och unga har via www.umo.se besvarat en enkät som Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor ställt om att prata om sexuella övergrepp, att sälja sex och om jobbiga sexuella grejer på nätet. Nittio tjejer, nio killar och sju unga med annan könstillhörighet svarade. Enkäten låg ute från juni till september 2014. Samtliga citat i vägledningen är hämtade ur dessa enkätsvar.

² Med de tre preventiva nivåerna avses universell prevention, selektiv prevention samt indikativ prevention.

³ Skolinspektionen <http://www.skolinspektionen.se/sv/BEO/For-huvudman/krankningar-pa-internet/>

⁴ Intervju med jurist vid Barnrättsbyrån 2015-01-21.

© Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor 2015
ISBN 978-91-85933-86-0

projektledare **Maria Nyman**
text **Åsa Landberg, Maria Nyman och Maria Billinger**
textredigering **Ingrid Bohlin**
grafisk form **Christián Serrano**
illustration **Erica Jacobson**
tryck **Taberg Media Group AB**

distribution **MUCF**
Box **17801, 118 94 Stockholm**
tfn **08-566 219 00**
e-post: **info@mucf.se**
webbplats: **www.mucf.se**

Inte ditt fel!

Att förebygga sexuell utsatthet

Inte ditt fel! är en vägledning som riktar sig till dig som i ditt yrke eller ideella engagemang möter unga som kan ha utsatts för sexuella övergrepp, som har sålt sex eller bilder av sig själva med sexuellt innehåll.

Inte ditt fel! är tänkt att vara en resurs för dig som arbetar med unga och ger en översikt av de stöd som finns att tillgå i arbetet mot sexuell utsatthet.

Skriften kan beställas och laddas ned på myndighetens webbplats: www.mucf.se